

Pragmatikai ekvivalencia a beszédaktusok fordításában

1. Bevezető

Horváth Péter Iván (2010) a fordítói hibáról tartott előadásában a pragmatikai hibák közé sorolta a következő beszédaktus fordítását, amely a *Dennis, a komisz* című játékfilmben hangzott el. A film egyik jelenetében a gyermekszereplő a *Good Morning, Mr. Wilson!* formulával köszönti az idős szomszédot. A fordító ezt a *Jó napot, Mr. Wilson!* megnyilatkozással helyettesítette. Az előadó szerint célszerű lett volna a köszönés beszédaktusát a célnyelvi normákhoz igazítani, tehát a *Csókolom, Fred bácsi!* a megfelelőbb megoldás. A közönség soraiból többen is úgy érveltek, hogy a fordító helyesen járt el, ugyanis a néző tudatában van annak, hogy amerikai filmre váltott jegyet, a cselekmény egy amerikai kisvárosban játszódik, ahol meglehetősen furcsa lenne, ha bárki is „csókolomot” köszönné.

Tanulmányom célja, hogy amerikai filmsorozatokból vett forrás- és célnyelvi példák alapján bemutassam az ekvivalencia megteremtésének meglehetősen bonyolult problémáját a beszédaktusok fordításában. Szűkebb kutatási területem a konvencionálisan indirekt beszédaktusok vizsgálata. Ennek keretében 900 direktív és komisszív beszédaktust és annak fordítását elemeztem. Az elemzés eredményei alapján egy olyan szempontrendszer kialakítására teszek kísérletet, amelynek segítségével feltárható a forrás- és a célnyelvi beszédaktusok közötti ekvivalencia természete. Vizsgálatom a konvencionálisan indirekt, direktív és komisszív beszédaktusok fordítására korlátozódik, de a bemutatott modell alkalmas lehet más beszédaktusok fordításának elemzésére is.

2. A kontextus szerepe a beszédaktusok fordításában

A kontextus meghatározó szerepe vitathatatlan az empirikus nyelvészeti kutatásokban, így jelentősége nem kérdőjelezhető meg a nyelvészeti fordítástudományban sem. Leech szerint éppen a kontextus fogalmának bevezetésével vált lehetővé a nyelv tudományos vizsgálata (1981: 61). Hasonlóképpen érvel Catford, aki úgy véli, hogy a kontextus nélküli nyelv a maga teljességében túlságosan heterogén a nyelvészeti elemzés céljaira: „Éppen ezért szükség van egy kategóriarendszerre, amellyel osztályozni lehet a [...] nyelvváltozatokat; az idiolektusokat, a dialektusokat, regisztereket, stílusokat és módokat” (1965: 83). Figyelemre méltó, hogy a korai kontextuselmélet éppen a fordításnak köszönhetően jelent meg. Malinowski (1923) a Pápua Új-Guinea mellett fekvő Trobriand-szigetek törzseinek nyelvhasználatát tanulmányozva a közösségre jellemző szövegtípusokat angol nyelvre fordította. Munkája során el kellett döntenie, hogy szó szerinti vagy szabad fordítást alkalmazzon. A szó szerinti fordítás hátrányát abban látta, hogy ezzel bizonyos szövegrészek az angol olvasók számára érthetetlenek lettek volna, míg a szabad fordítással az idegen kultúrába való betekintés lehetőségétől fosztotta volna meg őket. A kutató a problémát úgy oldotta meg, hogy a fordításokhoz viszonylag bő kommentárokat fűzött. Felismerte, hogy a szöveg szűkebb szituációs környezete, valamint a tágabb kulturális háttérrel magába foglaló kulturális környezet elengedhetetlenül fontos a szöveg értelmezéséhez. Firth (1959) arra mutatott rá, hogy egy megnyilatkozás jelentése nem a megnyilatkozást alkotó szavak jelentéséből, hanem sokkal inkább az adott kontextusban betöltött funkciótól függ. Egyebek mellett a szituáció résztvevőit, az általuk végzett cselekvést és a cselekvés hatását tartotta a kontextus lényeges elemeinek. Hymes (1968) szerint egy kommunikációs eseményt a szituáció kontextusában csak bizonyos tényezők ismeretében érthetünk meg. Figyelembe kell venni az üzenet formáját és tartalmát, a keretet (idő, hely), a résztvevőket, a kommunikációs szándékot és hatást, a hangnemet (pl. könnyed, komoly), a médiumot, a műfajt és az interakciós normákat.

Tény, hogy a nyelvi felszínen megjelenő szintaktikai szerkezetekből általában nem következik egyértelműen a megnyilatkozás diskurzusban betöltött funkciója. Ugyanaz a nyelvi forma többféle beszélői szándékot is jelölhet, illetve többféle nyelvi forma is utalhat ugyanarra a beszélői szándékra (Coulthard 1977: 129). A jelenség személtetésére vizsgáljuk meg Coulthard példáit:

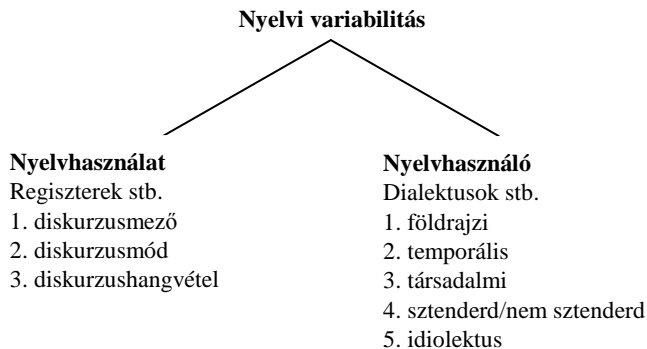
- 1) Can you shut the door? (Be tudnád csukni az ajtót?)
- 2) Would you mind shutting the door? (Becsuknád az ajtót?)
- 3) I wonder if you could shut the door? (Azt szeretném kérdezni, hogy be tudnád-e csukni az ajtót?)
- 4) The door is still open. (Az ajtó nyitva van.)
- 5) The door. (Az ajtót!)

A példák közül (1–5) egyértelmű, hogy az ajtó becsukására irányuló beszélői szándék többféle nyelvi formával, közöttük kérdő (1–3), állító (4) és elliptikus szerkezettel (5) is kifejezhető. Ugyanakkor a kontextustól függően az egyes megnyilatkozások többféle beszélői szándékot is kifejezhetnek. Ha a *Be tudnád csukni az ajtót?* (1) megnyilatkozást a főnök mondja a titkárnőnek, akkor utasítás-ként, ha egyik kolléga a másiknak, akkor kérésként, ha pedig éppenséggel az orvos fordul ezekkel a szavakkal a kézműtéten átesett beteghez, úgy kérdésként értelmezhetjük.

Tehát biztosan állíthatjuk, hogy a kontextus, vagyis a beszédaktus verbális és nonverbális környezete lényeges szerepet játszik annak meghatározásában, hogy a nyelvhasználó számára a számos lehetséges funkció közül melyik aktiválódik (vö. Fawcett: 1997: 72). A kontextus szűk értelmezése a kotext (co-text), amely a beszédaktus közvetlen verbális környezetére utal, míg a verbális és nem verbális elemek együttese adja a tágabb értelemben vett kontextus fogalmát (i. h.).

A nyelvhasználat és ezen belül a konvencionálisan indirekt beszédaktusok fordításának empirikus vizsgálata csak úgy lehetséges, ha a megnyilatkozásokat mindig a lehető legtágabb kontextusban, tehát abban a konkrét szituációban, illetve kultúrában vizsgáljuk, amelyben elhangzottak. A kontextus azonban számos összetevőből épül fel. Az elemző nyilvánvalóan zsákutcába jutna, ha arra törekedne, hogy a vizsgálat során a szituáció minden elemét figyelembe vegye. Egyfelől egyetérthetünk Leech megállapításával, amely szerint a kontextus teljes körű, tudományos leírása megoldhatatlan feladatnak látszik (1981: 64), másfelől az indokolatlanul nagyszámú kontextuális paraméter bevonása nem kívánt mértékben tenné töredezetté a rendelkezésre álló adatokat. Ezért elsősorban azt kell eldönteni, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi konvencionálisan indirekt beszédaktusok fordításának elemzésekor a kontextus mely paraméterei relevánsak.

A nyelvhasználat egyik legfontosabb jellemzője a variabilitás (Fawcett 1997: 75). Nincs ez másképp a beszédaktusok esetében sem. Számos empirikus vizsgálatban kimutatták, hogy a direktív beszédaktusok direktiségi szintje különböző szituációkban és kultúrákban eltéréseket mutat (l. pl. Blum-Kulka–House 1989; House 1989; Szili 2004). De vajon melyek azok a releváns tényezők, amelyek befolyásolják a vizsgált beszédaktusok használatában és fordításában tapasztalható variabilitást? A nyelvi variabilitást meghatározó kontextus két alapvető dimenzióval, a nyelvhasználóval és a nyelvhasználattal jellemezhető (Halliday et al. 1964). A nyelvhasználóval azonosított szempontrendszer dialektusoknak nevezzük, amelyek között a földrajzi, temporális, társadalmi, sztenderd/nem sztenderd változatokat, illetve az idiolektusokat tartják nyilván. A nyelvhasználattal összefüggő variabilitás jelölésére a regiszter terminus használatát, amelynek lényeges elemei között a diskurzusmezőt (a szöveg tartalma), a diskurzushangvételt (szövegalkotó és befogadó közötti interperszonális kapcsolat) és a diskurzusmódot (csatorna: beszélt/írott változat) különböztetjük meg (l. Halliday 1978: 33, Halliday–Hasan 1989: 12; Hatim–Mason 1990: 46). House szavaival élve „a regiszter, vagyis a funkcionális nyelvváltozat arra vonatkozik, hogy a szövegben a szituáció kontextusa milyen konkrét nyelvi megvalósulási formákat követel meg” (1997: 105). A nyelvi variabilitást meghatározó kontextus dimenzióit az 1. ábra mutatja be.

1. ábra

A nyelvi variabilitást befolyásoló tényezők (Hatim–Mason 1990: 46)

A konvencionálisan indirekt beszédaktusok fordításának pragmatikai szempontú vizsgálata előtt el kell dönteni, hogy a kontextus két alapvető dimenziója közül mindkettőt vagy csak az egyiket célszerű figyelembe venni. Szili Katalin a szociolingvisztika és a pragmatika közötti különbségeket a következőképpen ragadja meg: „a szociolingvisztika a viszonylag állandó társadalmi változók (osztály, kor, nem, etnikum) hatásával foglalkozik az egyén beszédére. A pragmatika ezzel szemben a nyelvészeti összefüggések leírására vállalkozik ugyanakkor a személynek a relatíve változó jellemzői (státusz, társadalmi szerep) és aközött, hogyan aknázza ki szociolingvisztikai repertoárját egy bizonyos cél elérése érdekében” (Szili 2004: 26).

Az idézett különbségtételből világos, hogy a kontextus nyelvhasználóval összefüggésbe hozható dimenziója a szociolingvisztika területére tartozik, míg a nyelvhasználat kontextuális paramétereinek vizsgálata a pragmatika hatáskörébe sorolható. Vizsgálatom kortárs amerikai filmsorozatokra korlátozódik, amelyek általában középosztálybeli közösségek életét mutatják be. A szereplők jellemzően az angol nyelv sztenderd amerikai angol változatát beszélik. Ez persze nem jelenti azt, hogy a szereplők megnyilvánulásában egyáltalán nem találhatunk valamelyik dialektustípusra jellemző nyelvhasználatot. De mivel dolgozatomnak nem tárgya a beszédaktusok fordításának szociolingvisztikai szempontú vizsgálata, ezért a földrajzi, temporális, társadalmi stb. dialektusok figyelembevétele sem indokolt. A pragmatikai szempontú megközelítés a nyelvhasználattal összefüggő kontextuális paraméterek vizsgálatát jelenti, ezért a következő pontban a nyelvi variabilitást meghatározó diskurzusmező, diskurzushangvétel és diskurzusmód tényezőit járom körbe a House-féle (1977/1981, 1997) fordításértékelési modell tükrében.

3. House fordításértékelési modellje (Translation Quality Assessment)

Juliane House szerint a fordítás eredményeképpen létrejövő célnyelvi szöveg dupla kötődéssel jellemezhető. Egyfelől szoros kapcsolat fűzi a forrásnyelvi szöveghez, másfelől kötődik „a befogadó linguakultúra kommunikációs kondícióihoz” (1997: 29), vagyis azokhoz a kommunikációs konvenciókhoz és normákhoz, amelyek általában megfigyelhetők a célnyelvi kultúra szövegalkotási szokásaiban. Ezt a sajátos kapcsolatrendszert az ekvivalencia fogalmának segítségével lehet megragadni. House értelmezésében az ekvivalencia nem más, mint „a jelentés megőrzése a különböző nyelvekben” (i. m. 30). A jelentés szemantikai, pragmatikai és textuális aspektusát tartja lényegesnek. Az ekvivalenciát a fordítás alapvető kritériumaként jelöli meg. Definíciója szerint „a fordítás a forrásnyelvi szöveg helyettesítése egy szemantikailag és pragmatikailag ekvivalens szöveggel

a célnyelven. Tehát az adekvát fordítás egy szemantikailag és pragmatikailag ekvivalens szöveg” (i. m. 313–32). Az ekvivalenciát a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg funkciójának azonosságában látja, tehát a fordítás alapvető követelménye, hogy a célnyelvi szöveg megőrizze a forrásnyelvi szöveg funkcióját (i. m. 32).

House olyan funkcionális-pragmatikai fordításértékelési modellt dolgozott ki, amellyel feltárhatóak a forrás- és a célnyelvi szövegek közötti ekvivalenciaviszonyok, a funkcióbeli egyezések és eltérések, így értékelhetővé válik a fordított szöveg minősége. A modell megalkotásában felhasználta Halliday (1973, 1978, 1985) rendszeres-funkcionális nyelvelméletét, a nyelv pragmatikai szempontú megközelítését, a beszédaktus-elméletet, a regiszter- és diskurzuselemzés módszereit, Crystal és Davy (1969) kontextuselméletét, valamint a Prágai nyelvész kör funkcionális nyelvészeti eredményeit.

A funkcionális nyelvelméletek közös vonása, hogy a nyelv számos funkciója között mindegyik említést tesz a nyelv referáló és nem referáló szerepéről (l. House 1997: 32–5). Halliday (1973), illetve Halliday és Hasan (1989) értelmezésében a nyelv három alapvető metafunkcióval rendelkezik. Ezek nem mások, mint a tartalmi (ideational), interperszonális (interpersonal) és a textuális (textual) funkciók. A tartalmi funkció a nyelv hagyományos referáló szerepére, vagyis a szöveg információs tartalmára, az interperszonális, vagyis nem referáló funkció pedig a kommunikációs felek közötti kapcsolatra utal. E két alapvető funkció, bár eltérő mértékben, de minden szövegben jelen van. A tudományos szövegekben például az interperszonális funkció mellett a szöveg tartalmi funkciója kerül előtérbe, míg az interperszonális funkció dominánsabban jelenik meg az érzelmekre ható reklámszövegekben, de természetesen a tartalmi funkció itt sem mellékes. A tartalmi és az interperszonális funkció Halliday (1973) rendszerében a textuális funkcióval egészül ki, amely biztosítja, hogy a nyelvi elemek kohézív és koherens szöveget alkossanak. A funkcionális ekvivalencia ezen funkciók megtartását jelenti a célnyelvi szövegben.

House (1977/1981, 1997) fordításértékelési modelljének lényege, hogy a szöveg szintaktikai és lexikai elemeihez, illetve textuális jellegzetességeihez pragmatikai funkciókat rendel, majd egységes szempontok alapján elemzi a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveget. A funkcionális egyezéseket és eltéréseket az elemzések eredményeinek összevetése alapján állapítja meg. Az elemzés egységes szempontjait a Halliday-féle kontextuális paraméterek, a diskurzusmező, a diskurzushangvétel és a diskurzusmód adják. Ezek az összetevők alkotják a szöveg regiszterét, amelyeknek fordításszempontú vizsgálatát House egyik konkrét szövegelemzése segítségével mutatom be (1997: 122–131). Az elemzés tárgya Jill Murphy *Five minutes' peace (Öt perc nyugalom)* című, gyermekek számára íródott képekönnyvének egyik szöveges részlete. House elsőként az angol nyelvű forrásnyelvi szöveg, majd pedig a német célnyelvi szöveg kontextuális paramétereit elemzi.

A diskurzusmező fogalma a szöveg témáját, valamint a szövegben megvalósuló társas cselekedet ragadja meg. A szöveg lexikai és szintaktikai elemeinek vizsgálatával feltárható, hogy a szövegalkotó hogyan jeleníti meg a valóságot, hogyan fejezi ki a tartalmat, illetve a szövegben bemutatott társas cselekedetet (i. m. 108). Az angol nyelvű szövegrészlet diskurzusmezőjének elemzése során House megállapítja, hogy a szerző által használt lexikai elemek a gyermekközönség nyelvi kompetenciájának részét képezik, az otthon és a családi életet mutatják be. A szöveg szintaktikáját a rövid tagmondatok és az egyszerű struktúrák jellemzik, az erősen kohézív textúra biztosítja a könnyebb érthetőséget a gyermekközönség számára (i. m. 122).

A diskurzushangvétel a feladó és a címzett kapcsolatát írja le. House rendszerében ez további három komponensre bontható: (1) a szerző háttere és beállítottsága, (2) a társadalmi szerepkapcsolatok, valamint (3) a társadalmi attitűd. A szintaktikai és a lexikai elemek elemzésével az első pontban feltárható a szerző temporális, földrajzi és társadalmi háttere, illetve az, hogyan viszonyul a valóság azon szeletéhez, amelyet a szövegben ábrázolni kíván (i. m. 108–9). A gyermekkönyv szerzője sztenderd, modern, középosztálybeli brit angol nyelvet használ, a témát humorral és empátiával közelíti meg. A társadalmi szerepkapcsolatok a szerző és az olvasó, a szerző és a szereplők, illetve a szereplők egymás közötti kapcsolatára utal. A lexikai és szintaktikai elemek vizsgálatával

megállapítja, hogy a szerző és az olvasó kapcsolatát az empátia és a közelség jellemzi, a szerző tiszteletben tartja a gyermekszereplők individualitását, a történetben szereplő anya gyermekeivel szemben toleráns, elnéző és némiképp következtelen. A társadalmi attitűd komponense a szöveg formalitását/informalitását hivatott vizsgálni. A szereplők közötti interakciót a családban szokásos meglehetősen informális, társalgási stílus jellemzi. Ezt a hatást a szerző egyszerű főneves szerkezetekkel, elliptikus struktúrákkal és informális lexikával éri el, ezzel jelezve a társadalmi távolság hiányát (i. m. 123–4).

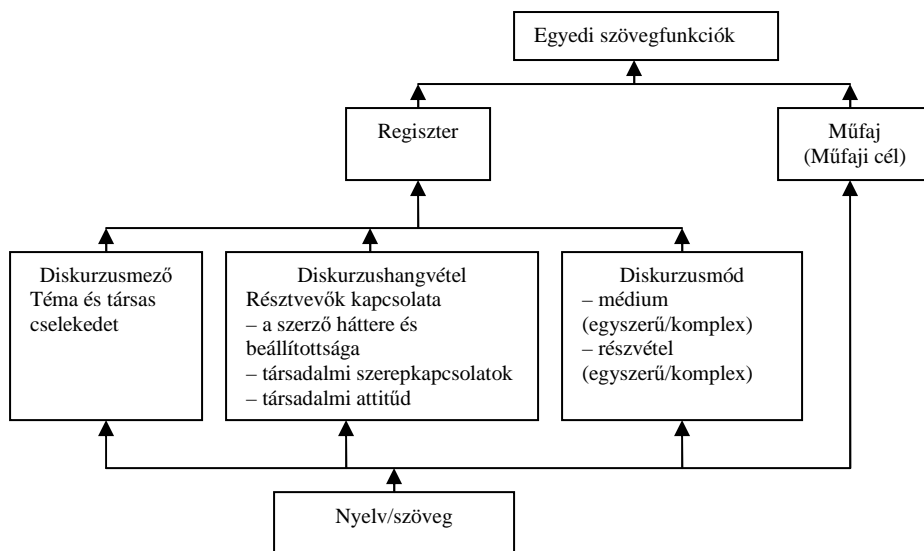
A diskurzusmód kategóriája a csatornát és a címzett részvételét ragadja meg. Mindkettő lehet egyszerű vagy komplex. A csatorna a szöveg szóbeliségére vagy írásbeliségére vonatkozik. Egyszerűnek nevezzük, ha olyan írásbeli szövegről van szó, amelyet olvasásra szántak (pl. újságcikk), míg a komplex utalhat egy olyan írott szövegre, amelyet azzal a céllal hoztak létre, hogy beszélt szöveggént funkcionáljon, mintha nem is írott szöveg lenne (pl. a színpadra szánt szövegek, filmforgatókönyvek). A címzett részvétele arra világít rá, hogy a szerző a szövegalkotás során mennyire vonja be az olvasót. Ez szintén lehet egyszerű vagy komplex. Egyszerű részvételnek számít például a monologizáló szöveg, ahol a szerző nem kísérli meg bevonni az olvasót. A komplex ezzel szemben azt jelenti, hogy különböző stratégiákkal, például megszólításokkal, kérdésekkel, felszólító móddal stb. a szerző a szöveg bizonyos pontjain dialógust folytat az olvasóval (i. m. 109).

A vizsgált szöveg diskurzusmódjára a komplexitás jellemző. Azzal a szándékkal íródott, hogy a szülő felolvassa a gyermeke számára, tehát a szerző olyan szintaktikai és lexikai elemeket használt fel, amellyel az életszerű, spontán, inkább a beszélt nyelvre jellemző szöveg illúzióját kelti. Ezt a célt rövid mellérendelő tagmondatokkal, befejezetlen megnyilatkozásokkal, dölt betűkkel szedett hangsúlyozással, a beszélt nyelv redundanciáját utánzó ismétléssel, a monológba épített dialógusokkal éri el (i. m. 124–5).

Az fenti elemzésből származtatható a szöveg tartalmi és interperszonális funkciója. House megállapítja, hogy a forrásnyelvi szövegben az interperszonális funkció jelenik meg markánsabban. Bár a könyv szerzője egy történetet mesél el, mégis a kontextuális paraméterek elemzése arra mutat rá, hogy a tartalmi funkció kevésbé fontos (i. m. 125). House 1997-ben átdolgozott modellje már a műfaj fogalmát is tartalmazza. Ez lehetővé teszi, hogy összefüggéseket tárjon fel a szövegben megjelenő nyelvi funkciók és a műfaji sajátosságok között. Az interperszonális funkció előtérbe kerülése az angol nyelvű gyermekkönyvek műfaji sajátossága, amelynek elsődleges célja, hogy összetartozást, melegséget, általában pozitív érzéseket közvetítsen a gyermekközönség felé (i. m. 125).

A német fordítás hasonló szempontú elemzése arra mutat rá, hogy eltérések mutathatók ki a diskurzusmező és a hangvétel dimenzióiban, ezért megváltozik a szöveg interperszonális funkciója. A diskurzusmező vonatkozásában a szöveg explicitebb lett, így kevesebb teret enged a képzelőerőnek és a szövegértelmezésnek. Sérült a szövegkohézió is, és ez az esztétikai élményből von le. House szerint ezek a célnyelvi jellemzők megváltoztatják a szöveg interperszonális funkcióját. A diskurzushangvétel tekintetében megállapítja, hogy a humor gyakran elvész, a szöveg szentimentálisabbá és infantilisabbá válik, megváltoznak a szerepkapcsolatok, egyes beszédaktusok direkttebbek lesznek (i. m. 130–1).

Ezeket a változtatásokat House a gyermekkönyvek műfaját jellemző eltérő szövegalkotási normákkal hozza összefüggésbe az angol és a német linguakultúrában. Ezt támasztják alá az angol–német kultúráközi-pragmatikai kutatások is. A német szövegek jellemzője, hogy általában a tartalomra összpontosítanak, míg az angol szövegek esetében az interperszonális funkció markánsabban jelenik meg, tehát kimutatható, hogy a fordító a célnyelvi kultúra szövegalkotási normáit, műfaji sajátosságait tartotta szem előtt (i. m. 131). Az ismertetett fordításértékelési modellt a 2. ábra szemlélteti.

2. ábra

Az eredeti és a fordítási szövegek elemzésének és összehasonlításának rendszere (House 1997: 108)

A konvencionálisan indirekt beszédaktus fordításnak vizsgálatához szükségünk van egy olyan analitikai eszközre, amelynek segítségével kimutatható a forrás- és a célnyelvi beszédaktusok közötti ekvivalencia természete. House fordításértékelési modelljét teljes forrás- és célnyelvi szövegek vizsgálatára és összevetésére alkotta meg. Vajon felhasználható-e a modell olyan szubtextuális elemek fordításának a vizsgálatára, mint a konvencionálisan indirekt beszédaktusok? A következő pontban ennek a lehetőségét vizsgálom meg.

4. A House-féle modell alkalmazása a beszédaktusok fordításának vizsgálatában

A Hatim és Mason (1990) szerzőpáros a szövegek multifunkcionális természetét a *New Statements* című lapban megjelent rövid újságcikk regiszterelemzésével szemlélteti. Álláspontjuk szerint túlságosan is általános az a megállapítás, amely szerint egy adott szituáció bizonyos speciális regiszter használatát követeli meg, például a politika, a reklám vagy akár az újságcikk nyelvezete. Az újságcikk elemzése kapcsán rámutatnak arra, hogy a témakibontás során a diskurzusmező, a diskurzushangvétel és a diskurzusmód bizonyos változásokat mutat, ezért a szöveg négy különböző regiszterrel jellemezhető (i. m. 51–2). Ebből következik, hogy a diskurzusmező, a diskurzushangvétel és a diskurzusmód kategóriái nemcsak teljes szövegekre, hanem szövegrészekre is alkalmazhatók.

Ha Hatim és Mason a regiszter kategóriáinak alkalmazásával releváns következtetéseket vont le bizonyos szövegrészekről, akkor ezek a kategóriák bizonyára alkalmassá tehetők egy-egy megnyilatkozás elemzésére is. Csupán azt kell eldönteni, hogy a diskurzusmező, a diskurzushangvétel és a diskurzusmód komponensei közül melyeket szükséges figyelembe venni annak érdekében, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi beszédaktusok között fennálló ekvivalencia természete vizsgálható legyen.

A diskurzusmező lényegében a szöveg témáját foglalja magában. Ez természetesen nem vizsgálható egy-egy megnyilatkozás esetében, feltárható azonban a megnyilatkozás propozíciós

tartalma. Searle (1969) értelmezésében egy beszédaktussal a nyelvhasználó három aktust hajt végre: (1) megnyilatkozási aktus, (2) propozíciós aktus és (3) illokúciós aktus. A megnyilatkozási aktus a szavak kiejtésére, a mondatokra és a morféimákra utal. A propozíciós aktusban a nyelv referáló és állító szerepe valósul meg, míg az illokúciós aktus a beszélői szándékhoz köthető (i. m. 23–4).

A beszédaktusok fordításának vizsgálatokor a megnyilatkozási aktussal jelen esetben nem érdemes foglalkozni, mert ez csupán annyit jelent, hogy a nyelvhasználó a nyelv eszközeit használja (morféimák, szavak stb.) Ezt megteheti úgy is, hogy semmi értelmet nem mond (i. m. 24). A propozíciós aktus azonban már fontos szerepet játszik az ekvivalencia megteremtésében. Searle értelmezésében „egy bizonyos megnyilatkozásban a propozíciós aktus referáló és állító kifejezésekből tevődik össze. A referáló kifejezések bizonyos dolgokra vonatkoznak; a »Ki?«, »Mit?«, »Melyiket?« kérdésre válaszolnak” (i. m. 29), míg az állító kifejezések ezekről állítanak valamit. Tehát a *Sam smokes habitually* (*Sam megrögzötten dohányzik*) megnyilatkozással a beszélő a „Sam” referáló kifejezésről állít valamit, mégpedig azt, hogy „megrögzötten dohányzik”. „Amennyiben két illokúciós aktus [beszédaktus] ugyanazt a referenciát és predikátumot tartalmazza, akkor [...] az általuk kifejezett propozíció azonos, feltéve, ha a referáló kifejezés jelentése megegyezik” (i. h.). Ennek megfelelően a következő propozíciók megegyeznek, bár eltérő beszédaktusokat valósítanak meg: állítás (6), kérdés (7), utasítás (8), kívánság archaikus formája (9) (i. m. 22):

- 6) Sam smokes habitually. (Sam megrögzötten dohányzik.)
- 7) Does Sam smoke habitually? (Sam megrögzötten dohányzik?)
- 8) Sam, smoke habitually! (Sam, dohányozz megrögzötten!)
- 9) Would that Sam smoked habitually. (Bárcsak Sam megrögzötten dohányozna!)

Vizsgáljuk meg, mi történik a propozícióval az alábbi megnyilatkozás fordítása során, amikor is a feleség itallal kínálja a férjét.

- 10a) EMILY: Would you like some more champagne?
RICHARD: Why not?

- 10b) EMILY: Töltsék még egy pohár pezsgőt?
RICHARD: Miért is ne? (GG310: 18.09)¹

A 10. példában a propozíciós aktusok bizonyos eltéréseket mutatnak. A forrásnyelvi propozíció a *Te kérsz pezsgőt*, míg a célnyelvi propozíció az *Én töltök egy pohár pezsgőt* formával határozható meg. A forrásnyelvi propozíció a *te* referáló kifejezést tartalmazza a *kérsz pezsgőt* predikátummal, míg a célnyelviben az *én* referáló kifejezés a *töltök egy pohár pezsgőt* predikátummal párosul. Hogyan határozható meg az a kritérium, amelynek alapján a két propozíció ekvivalensnek mondható?

A direktív és a kommisszív beszédaktusok arra utalnak, hogy bizonyos személyek bizonyos cselekvéseket fognak elvégezni. A propozíciós tartalom feltétele alapján a direktívumok (pl. kérés) kimondásával a beszélő azt állítja, hogy a hallgató a jövőben el fog végezni egy bizonyos cselekvést, míg a kommisszívumok (pl. ajánlat) a beszélő cselekvését állítják (Searle 1979: 44). Az ekvivalencia megállapítása során azt vizsgáljuk, hogy a célnyelvi beszédaktus kimondásával ugyanazok a cselekvők ugyanazokat a cselekvéseket végzik-e el, mint a forrásnyelvi beszédaktus esetében.

A 10. példa az ajánlat beszédaktusát valósítja meg. A *kérsz* és a *töltök* predikátumok a beszélő cselekvésére utalnak: Emily fog adni Richardnak egy pohár pezsgőt, ha Richard ezt elfogadja. Bár a forrásnyelvi és a célnyelvi propozíciós aktus nem azonos, a propozíciók szemantikai tartalma is

¹ A nyelvi példák után található hivatkozás feloldása: a betűk a sorozat kódjára, az első szám az évrára és a epizód számára, a második szám az elhangzás időpontjára utal jelölve a percer és a másodpercer (l. források).

eltéréseket mutat, mégis a proposíciók tartalom feltétele alapján a proposíciók ekvivalensnek mondhatók, mert ugyanazok a személyek, ugyanazokat a cselekvéseket végzik el. A diskurzuszmező egyik komponensként tehát célszerűnek látszik megvizsgálni és összevetni a forrásnyelvi és a célnyelvi proposíciót a proposíciók tartalom feltétele alapján.

Hatim és Mason az egyik szövegrész elemzése során a diskurzuszmezőt a „téma iránti érdeklődés felkeltése” funkcióval jellemzi (1990: 52). A szerzők a diskurzuszmező fogalmából nem zárják ki a beszélői szándékot, azaz a kommunikációs funkciókat sem. A beszédaktusok tágabb és szűkebb értelemben vett beszélői szándékokat közvetítenek. Searle a közöttük lévő különbséget az illokúciós lényeg és illokúciós erő fogalmának segítségével ragadja meg. Az illokúciós lényeg a beszédaktus fő céljára utal. Ennek alapján különbözteti meg a beszédaktusok öt alapvető makroosztályát (Searle 1979: 12–8):

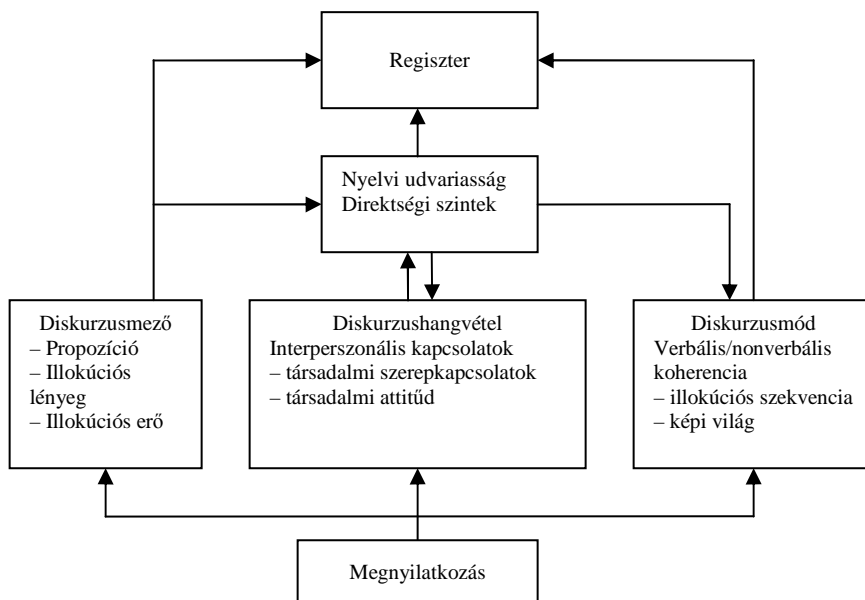
- **Állítók:** illokúciós lényegük szerint a beszélőt elkötelezik a proposíció igazságtartalma mellett (pl. állítás, magyarázat, leírás stb.).
- **Utasítók (direktívumok):** illokúciós lényegük szerint a beszélő ráveszi a hallgatót bizonyos cselekvés elvégzésére (pl. kérés, utasítás).
- **Elkötelezők: (kommisszívumok):** illokúciós lényegük szerint a beszélőt elkötelezik egy jövőbeli cselekvés mellett (ígéret, ajánlat).
- **Kifejezők (expresszívumok):** illokúciós lényegük, hogy a beszélő bizonyos pszichológiai állapotot juttat kifejezésre a proposíciók tartalommal kapcsolatban (pl. köszönet, elnézés-kérés, gratuláció).
- **Kinyilatkoztatók (deklarációk):** illokúciós lényegük szerint a proposíciók tartalmában közteltek valamilyen változást idéznek elő a világban (pl. hadüzenet, kinevezés stb.).

Az illokúciós lényeg és az illokúciós erő közötti különbséget Searle a következőképpen összegzi: „Az illokúciós lényeg az illokúciós erő részét képezi, de nem azonos vele. Így például az kérés illokúciós lényege megegyezik a parancsával: mindkettő arra irányul, hogy a hallgató valamilyen cselekvést elvégezzen. Azonban az illokúciós erő különbözik. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az illokúciós erő több elem eredményeképpen jön létre, amelyeknek egyike az illokúciós lényeg [...]” (Searle 1979: 3). Egyszerűbben megfogalmazva: az illokúciós lényeggel jellemzett beszédaktusok makroosztályain belül a beszélői szándékok több különböző árnyalata különböztethető meg, például az utasítók osztályában a kérés, a parancs, az utasítás, a könyörgés, a javaslat, a tanács stb. A forrásnyelvi és a célnyelvi beszédaktusok közötti ekvivalencia feltárása során az illokúciós lényeg és az illokúciós erőt a diskurzuszmező komponensei között elemzem.

Az empirikus pragmatikai kutatások eredményei arra engednek következtetni, hogy az interszemélyes kapcsolatok jelentősen befolyásolják a nyelvhasználókat abban, hogy a direktív beszédaktusokat milyen direktségi szinten fogalmazzák meg: direkt kérések (pl. felszólító mód), konvencionálisan indirekt kérések (kérdés), nem konvencionálisan indirekt kérések (pl. célzás) (Blum-Kulka et al. 1989). Az empirikus fordításelemzésekből arra is fény derült, hogy a fordítás során a személyközi kapcsolatok hatására szintén változhatnak a direktségi szintek (House 1997; Polcz 2008, 2010). A regiszterelemzésben a diskurzushangvétel dimenziója foglalkozik a személyközi kapcsolatok komponenseivel. House fordításértékelési modelljében ezek között találjuk a társadalmi szerepkapcsolatot. Ez „a feladó és a címzett közötti kapcsolat, amely lehet szimmetrikus (jellemzője a szolidaritás és egyenlőség) vagy pedig aszimmetrikus (jellemzője az autoritás)” (1997: 41). Másiképpen megfogalmazva: a társadalmi szerepkapcsolat a beszélő és a hallgató között fennálló hatalmi viszonyokra utal, amely fontos szerepet játszik a megfelelő direktségi szint kiválasztásában. House különbséget tesz az „állandó pozíciós szerepek” (pl. tanár, pap) és az ideiglenes szituációs szerepek között (pl. látogató a börtönben) (i. m. 41). Az előbbi az egyén hivatására vagy fő tevékenységére vonatkozik, míg az utóbbi azokra a hosszabb-rövidebb szituációs szerepekre, amelyeket a nyelvhasználó élete

során megtapasztal. A társadalmi attitűd terminussal jelölt komponens a kommunikációs felek közötti társadalmi távolságra vagy közelségre utal (i. m. 41). A formális (pl. idegenek), az informális (ismerősök), a bizalmas/intim (barátok, szeretők) kapcsolatok szintén jelentős mértékben befolyásolhatják a nyelvhasználatot, illetve a beszédaktusok direktségi szintjét.

House 1997-es modelljében a csatornát (médium) és a részvételt (hallgató bevonása) sorolta a diskurzusmód kategóriájába. A későbbi kutatásai során ismét átdolgozta a modellt, ezzel a részvétel a diskurzushangvétel kategóriájába került, míg a diskurzusmód kiegészült a kohézió és a koherencia komponenseivel (l. Baumgarten 2005: 83), amely a szöveg írásbeliségével vagy szóbeliségével hozható összefüggésbe. Halliday és Hasán a szövegkoherencia két lényeges aspektusát emeli ki. A szövegen belüli koherencia a szöveg propozíciói közötti összetartó erőt jelenti, de nem szabad figyelmen kívül hagyni a szöveg és a szövegen kívüli kontextus között fennálló koherenciát sem. A szövegkoherencia a kohéziós eszközök révén valósul meg. Ezek közé sorolják többek között a téma-réma szerkezetet, a referenciát, az ellipszist, a helyettesítést, a kötőszavakat és a szomszédsági párokat (1976: 23).

3. ábra

House (1997) adaptált modellje a beszédaktusok fordításának vizsgálatára

A beszédaktusok a diskurzusban illokúciós szekvenciák szerint szerveződnek. Ezek a szekvenciák hozzák létre a beszédaktusok közötti koherenciát. A szekvencia azon elemei, amelyek jobban kötődnek egymáshoz, mint más elemek, szomszédsági párokat alkotnak (Stenström 1994: 17). A szomszédsági párok „két egymást követő, egymáshoz szorosan kapcsolódó aktusból állnak” (i. m. 221). A kérést például vagy a kérés teljesítése vagy pedig annak visszautasítása követi. A teljesítés megvalósulhat verbális és nonverbális formában is, míg a visszautasítás jellemzően verbális formában jelenik meg. Az ekvivalencia megítélésének egyik lényeges szempontja egyrészt, hogy a célnyelvi beszédaktus koherens marad-e az illokúciós szekvenciában található többi beszédaktussal, másrészt, hogy koherens-e a nyelven kívüli képi világgal. Ezért a diskurzusmód dimenziójában vizsgálom az illo-

kúciós szekvencián belüli, valamint a beszédaktusok és a képi világ közötti koherenciát. Az átdolgozott modellt a 3. ábra szemlélteti.

Összegzőképpen elmondható, hogy az átdolgozott modell segítségével a forrásnyelvi és a célnyelvi megnyilatkozások három dimenzióban vizsgálhatók. A diskurzusmező a propozícióról, az illokúciós lényegről és erőről ad információt. A megnyilatkozás illokúciós ereje (pl. kérés vs. parancs) hatással lehet a beszédaktus direktségi szintjére, így a nyelvi udvariasságra is. Ezt jelzi a nyelvi udvariasság / direktségi szintek dobozára mutató nyíl. A diskurzushangvétel a kommunikációs felek közötti interperszonális kapcsolatokat veti vizsgálat alá a társadalmi szerepkapcsolatok (hatalom), a társadalmi attitűd (társadalmi távolság) és az emóciós töltet tükrében. A kontrasztív pragmatikai vizsgálatok eredményei szerint ezek a tényezők határozzák meg leginkább a direktív beszédaktusok direktségi szintjét a situáció és a kultúra kontextusában. Ugyanakkor a célnyelvi direktségi szint hatással lehet az interperszonális kapcsolatokra. Ezt jelzi a kettős nyíl a nyelvi udvariasság / direktségi szintek és a diskurzushangvétel között. A diskurzusmód dimenziója arról ad felvilágosítást, hogy a beszédaktus koherensen illeszkedik-e az illokúciós szekvenciába, illetve a képi világba. A nyelvi udvariasság / direktségi szintek dobozából a diskurzusmód irányába mutató nyíl azt jelzi, hogy a célnyelvi beszédaktus direktségi szintje hatással lehet a koherenciára. A megnyilatkozások regiszterének összehasonlításával feltárható a célnyelvi és a forrásnyelvi beszédaktusok között fennálló ekvivalencia természete, valamint a fordítás során tapasztalt indirekt/direkt elmozdulások. Mivel a modell a szubtextuális, konvencionálisan indirekt beszédaktusok vizsgálatát tűzi ki célul, ezért a műfaj és az egyedi szövegfunkciók nem szerepelnek benne.

5. Nyílt és rejtett fordítás

A bevezetőben említett *Csókolom, Fred bácsi! / Jó napot, Mr. Wilson!* fordítások kapcsán kialakult nézetkülönbség tulajdonképpen nem más, mint annak a polémiának a fellángolása, amely a pontos (literal) és a szabad fordítás kérdésköre körül alakult ki, és több évszázada jelen van a fordításról való gondolkodásban. Már a 14. században élt arab fordító, Al-Safadi is bírálta az görög–arab fordítók munkamódszerét, akik a szövegben szavanként haladtak, és megpróbálták megtalálni a görög szavak pontos arab megfelelőjét (l. Hatim–Mason 1990: 5).

Catford különbséget tett a szó szerinti (word-for-word), a pontos (literal) és a szabad fordítás (free translation) között. A szó szerinti fordítás esetében a fordítás egysége a morféma vagy a szó, a pontos fordítás szintén a szó, de a nyelvtanilag helyes fordítás érdekében akár teljes tagmondat is lehet. A szabad fordítás egysége nem definiálható pontosan, de általában a mondatokon túl, a nyelvi rendszer magasabb szintjein található (1965: 25).

Schleiermacher (1814) szerint a fordítónak két lehetősége van. Vagy az olvasót viszi el a szerzőhöz, vagy pedig a szerzőt az olvasóhoz. Az első metódus, bár nem szó szerinti fordítás jelent, mégis a fordított szöveg idegenszerűségéhez vezet, míg a másodikkal a fordító a célnyelvi normák felé közelít. A berlini Humboldt Egyetem Teológia Karának dékánja esszéjében arra mutat rá, hogy célszerű a forrásnyelv-orientált megoldást alkalmazni (idézi Snell-Hornby 2006: 8).

Nida a formális és a dinamikus ekvivalencia közötti különbségre hívja fel a figyelmet. A formális ekvivalencián a forrásnyelvi és a célnyelvi forma, illetve tartalom közötti lehető legszorosabb egyezést érti, míg a dinamikus ekvivalenciával a fordító ugyanazt a hatást gyakorolja a célnyelvi olvasókra, mint az eredeti mű szerzője a forrásnyelvi olvasókra. Nida a dinamikus ekvivalencia megteremtését tartja fontosnak, de bizonyos szövegtípusok esetén nem zárja ki a formális ekvivalencia szükségességét sem (Nida 1964; Nida–Taber 1969).

Newmark a problémát a szemantikai és a kommunikatív fordításban ragadja meg. A szemantikai fordítás során a fordító az eredeti szöveg pontos kontextuális jelentését hozza létre, miközben éppen annyira ragaszkodik a szemantikai és a szintaktikai struktúrákhoz, amennyire a célnyelvi

ezt lehetővé teszi. A kommunikatív fordítás alkalmazásával a fordító a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg olvasóra gyakorolt hatásának ekvivalenciájára törekszik (1981: 39).

Hasonlóképpen érvel Nord is, aki a dokumentáló (documentary) és az instrumentális (instrumental) fordítás terminusokat vezette be. A dokumentáló fordításon a pontos, akár szó szerinti, forrásnyelv-orientált fordítást ért, míg az instrumentális fordítás során a célnyelvi szöveg eltávolodik a forrásnyelvtől. A funkció megőrzése mellett a fordító arra törekszik, hogy a szöveg a fogadó kultúra normáinak feleljen meg (1991: 72–3).

House a nyílt és a rejtett fordítás terminusokat használja a forrás- és a célnyelvorientált fordítás közötti különbségek bemutatására (1977/1981, 1997, 2001, 2006). Megközelítésének előnye, hogy a két fordítási stratégiát empirikus adatokkal alátámasztott, komplex modell tükrében vizsgálja. A fordítás folyamata óhatatlanul is a szöveg rekontextualizációjával jár. A fordító a forrásnyelvi szöveget vagy szövegrészletet eredeti kontextusából kiemelve egy olyan új kontextusba helyezi át, ahol a forrásnyelvi kultúrától eltérő befogadói elvárások, kommunikációs konvenciók és normák érvényesülnek (2006: 343). Az ekvivalencia megteremtésében a fordító két stratégia közül választhat. „A nyílt fordítás során a fordítás funkciója, hogy az olvasók célnyelven keresztül férhessenek hozzá a forrásnyelvi linguakultúrába ágyazott szöveg funkciójához” (1997: 29). Más szavakkal megfogalmazva a fordított szöveg által felvonultatott nyelvi eszközökben a forrásnyelvi kommunikációs normák tükröződnek. Ennek során „a fordítás csupán másodrendű ekvivalenciát (second-level equivalence) hozhat létre, mert a fordítás a szöveget egy új beszédeseménybe ágyazza” (i. m. 112). Ez arra készíti az olvasót, hogy a forrásnyelvi kommunikációs normákat és konvenciókat a befogadó kultúra diskurzuskörnyezetében értelmezze. Az ekvivalencia a szöveg és a regiszter szintjén jön létre, amely aktiválja az olvasó számára az eredeti szöveget övező diskurzuskörnyezetet. Ebben az esetben a textuális funkciók közötti ekvivalenciát másodrendűnek tartja, ugyanis ennek szerepe csupán annyi, hogy „hozzáférhetővé tegye az eredeti szöveg funkcióját [...] annak saját diskurzuskörnyezetében [...]” (i. h.). A fordításnak nem célja, hogy eredeti célnyelvi szövegnek tűnjön, így a célnyelvi kultúra befogadói az eredeti szövegfunkciókat bizonyos távolságból szemlélhetik és értékelhetik.

A rejtett fordítás célja ezzel szemben az, hogy az eredeti beszédeseményt, illetve szövegfunkciókat a célnyelv diskurzuskörnyezetében reprodukálja, „anélkül, hogy aktiválná azt a diskurzuskörnyezetet, amelyben az eredeti szöveg létrejött” (i. h.). A funkcionális ekvivalencia megteremtése a „kulturális szűrő” alkalmazásával történik. Ez annyit jelent, hogy a fordító a forrásnyelvi szöveget a célnyelvi kultúra szűrőjén keresztül tárja az olvasó elé, tehát a célnyelvi kommunikációs konvenciókhoz és normákhoz igazítja. Olyan változtatásokat hajt végre a szöveg és a regiszter dimenzióiban, amelyekkel az eredeti célnyelvi szöveg illúzióját kelti. Az ekvivalencia így nem a regiszter, hanem az egyedi szövegfunkciók és a műfaj szintjén jön létre (i. m. 114).

A bevezetőben említett fordítási problémáról (*Jó napot, Mr. Wilson! / Csókolom, Fred bácsi!*) elmondható, hogy a fordító a nyílt fordítási stratégiát alkalmazta, a célnyelvi beszédaktus a forrásnyelvi normát követi. Bár a szinkronizálás azt az illúziót kelti, mintha a szereplők a közönség anyanyelvén szólalnék meg, a néző mégis tudatában van annak, hogy fordítás eredményeképpen keletkezett szöveget hall. A tágabb kontextus, a film képi világa és az egyes verbális eszközök is a forrásnyelvi kultúra diskurzusvilágát aktiválják. Bár a *Jó napot, Mr. Wilson!* köszönési forma nem igazodik a magyar nyelvben megszokott konvenciókhoz, mégis a közönség sorából felszólalók úgy ítélték meg, hogy ez az adott szituációban megfelelőbb fordítás, mint a *Csókolom, Fred bácsi!* rejtett változat lett volna.

A köszönés beszédaktusának esetében viszonylag könnyű meghatározni a forrásnyelvi és a célnyelvi normát. A *Csókolom!* köszönési forma olyannyira nyelvspecifikus, hogy talán nem is létezik még egy olyan nyelv, amelyben ez használatos lenne. A konvencionálisan indirekt beszédaktusok esetében azonban jóval nehezebb leírni az adott nyelvre jellemző normát. Feltételezhető, hogy az angol és a magyar konvencionálisan indirekt beszédaktusoknak létezik egy jókora közös halmaza,

és ez azt jelenti, hogy gond nélkül lefordíthatók. A tesztelemzések azonban arra is rávilágítottak, hogy vannak olyan szituációk, amikor a nyílt fordítással fordított konvencionálisan indirekt beszédaktus idegenszerűen hat a magyar nyelvben. Így felmerül a kérdés, hogy indokolt-e a nyílt fordítás, vagy pedig a fordítónak célszerűbb lett volna rejtett fordítást alkalmazni. A kérdés eldöntésére vizsgáljuk meg a következő példákat. Ezzel arra is fény derül, hogyan alkalmazható a gyakorlatban House fordításértékelési modellje, amelyet a beszédaktusok fordítására adaptáltam.

A következő megnyilatkozás a *Helyszínelők* című bűnügyi sorozatban, a rendőrségi hivatal folyosóján hangzik el. A nyomozó arra utasítja az egyik kihallgatottat, hogy kövesse őt.

11a) DETECTIVE: Mr. Barger, why don't you come, um, over here with me?

11b) NYOMOZÓ: Mr. Barger, kérem, jöjjön velem! (CSI104: 34.15.)

Hasonlítsuk össze a forrásnyelvi és a célnyelvi megnyilatkozást House adaptált modellje alapján. A diskurzusmező dimenziójában a propozíciók megegyeznek, sőt a szemantikai elemek is azonosak. A *kérem* szó betoldásának pragmatikai oka van. Az illokúciós lényeg szintén megegyezik, mindkét esetben direktív beszédaktus hangzik el: a beszélő megpróbálja valamilyen cselekvés elvégzésére rábírnival a hallgatót. Az illokúciós erőről elmondható, hogy mindkét esetben az utasítás aktusának felel meg, hiszen a nyomozó egyértelmű hatalmi pozíciója nem teszi lehetővé, hogy a racionálisan viselkedő hallgató megtagadjon a cselekvés elvégzését. A diskurzushangvétel tekintetében megállapítható, hogy a felek közötti kapcsolatot hatalmi aszimmetria (nyomozó-kihallgatott) és jelentős társadalmi távolság jellemzi (idegenek). A nyomozó hatalmi pozíciója a célnyelvi felszólító mód használatára ösztönzi a fordítót. A *kérem* szó beillesztése enyhíti a beszédaktus direktívességét, ezzel udvariasabb hatást kelt. A betoldás magyarázható a jelentős társadalmi távolsággal, de technikai oka is lehet, ugyanis némileg kompenzálja a célnyelvi és a forrásnyelvi megnyilatkozás közötti szótagszámkülönbséget, amely aszinkronitáshoz is vezethet. A diskurzusmódot vizsgálva azt láthatjuk, hogy a megnyilatkozás a hallgató nem verbális reakcióját váltja ki, a célnyelvi beszédaktus nonverbálisan illeszkedik az illokúciós szekvenciába, illetve lesz koherens a film képi világával.

Összességében elmondhatjuk, hogy a diskurzushangvétel dimenziójában az interperszonális kapcsolatok megváltoztatják a célnyelvi beszédaktus direktívességi szintjét. Míg az angol nyelvben a *Why don't you do X? (Miért nem teszed meg X-et?)* javaslattevő forma nem szokatlan az utasítás beszédaktusának kifejezésére, addig a magyar nyelvben az utasítások jellemzőbb formája a felszólító mód, amelyet a *kérem/kérlek* elem beillesztésével enyhíthetünk, vagyis tehetünk udvariasabbá. A direktívességi szint eltolása azonban nem érinti a forrásnyelvi és a célnyelvi megnyilatkozás ekvivalenciáját sem a diskurzusmező, sem pedig a diskurzusmód tekintetében. Tehát megállapíthatjuk, hogy a fordító feltehetőleg a célnyelvi kommunikációs normákat kívánta követni, így a rejtett fordítási stratégia mellett döntött.

A következő példa osztálytermi jelentében a tanárnő a katedrához szólítja az egyik tanulót:

12a) TEACHER: Miss, um, Gilmore, could you come up here please?

12b) TANÁR: Miss Gilmore, idefáradna? (GG102: 20.08)

A diskurzusmező komponenseit vizsgálva megállapítható, hogy a propozíciók megegyeznek. A célnyelvi beszédaktusból a fordító kihagyta a *please (kérem/kérlek)* udvariassági elemet, de ez pragmatikai okokkal magyarázható. A megnyilatkozások illokúciós lényege és ereje szintén azonos. A beszélő nonverbális cselekvés elvégzésre szólítja a fel a hallgatót, tehát direktív beszédaktus hangzik el. Mivel a szituáció kontextusában a beszélő hatalommal rendelkezik a hallgató felett, így a megnyilatkozást a direktívumok makroosztályán belül az utasítás aktusával azonosítjuk, annak ellenére, hogy udvariassági megfontolásból inkább a kérésekre jellemző nyelvi formában hangzik el. A tesztelemzések arra engednek következtetni, hogy a kérdő formájú konvencionálisan indirekt szerkezet

általában mindkét nyelvben alkalmas az utasítás aktusának megvalósítására. Ezzel a pragmlingviszítikai eszközzel a beszélő csupán a nyelvi felszínen adja meg a hallgatónak a választási lehetőséget, a szituáció kontextusában azonban csak az együttműködés feltételezhető.

A diskurzushangvételek tekintetében elmondható, hogy a beszélő és a hallgató közötti interperszonális kapcsolatot a hatalmi aszimmetria és a viszonylag nagy társadalmi távolság jellemzi. A forrásnyelvi és a célnyelvi beszédaktus direktségi szintje lényegében megegyezik, a fordító megtartotta a konvencionálisan indirekt formát, kihagyta azonban a *please (kérlek/kérem)* szót. Ennek pragmatikai oka feltehetőleg abban keresendő, hogy ez már olyan mértékben tette volna udvariassá a megnyilatkozást, amely túlságosan is idegenszerűnek, mesterkéltnak tűnhet a célnyelvben. A túlzott udvariasság a beszélő szándéktól eltérő pragmatikai hatást – gúnyt, iróniát – hozhat létre.

A diskurzumódot vizsgálva az előző példához hasonlóan azt találjuk, hogy a direktív beszédaktus a hallgató nonverbális cselekvését váltja ki (odamegy), tehát az illokúciós szekvencia koherenciája nem verbális úton jön létre. Az elmondottak alapján megállapítható, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi megnyilatkozás ekvivalens a regiszter mindhárom kategóriájában.

A tanár és a diák interakcióját magyar diskurzuskörnyezetbe helyezve feltételezhető, hogy a tanár a jóval direkter felszólító móddal utasította volna a diákat. Továbbá a formális *Miss Gilmore* megszólítás is egyértelműen a forrásnyelvi diskurzusvilágra utal, ugyanis magyar nyelvi környezetben jellemzőbb a keresztnév használata. A megnyilatkozás formalitását a magázódás is fokozza, amely szintén nem jellemző a magyar középiskolákban. A magázódó formát feltehetőleg a *Miss Gilmore* megszólítás indokolja, hiszen köztudott, hogy az angol nyelvben nincs magázódás. A fordítás lényegében a forrásnyelvi kommunikációs konvenciókhoz közelít, tehát a fordító a nyílt fordítás stratégiáját választotta,² ezzel nemcsak az utasítás beszédaktusát közvetítette, hanem bizonyos kulturális információt is, amely szerint a forrásnyelvi diskurzuskörnyezetben, ebben a konkrét szituációban a tanár kevésbé direkt, egyben udvariasabb távolságtartással fordul a tanuló felé, mint ahogy ezt általában jellemzőnek érezzük a célnyelvi kultúrában.

Harmadik példánk a *Született feleségek* népszerű amerikai tévésorozatban hangzott el, amikor is egy kórházi alkalmazott hibája az egyik beteg életébe kerül. A jelenet a kórházigazgató irodájában játszódik, ahol az igazgatón kívül jelen van az elhunyt hozzátartozója és a könnyeivel küszködő vétkes nővér. A párbeszéd az igazgató és a hozzátartozó között zajlik, de a nővér sírása zavaróvá válik. Ekkor az igazgató a következő szavakkal utasítja távozásra az alkalmazottat:

13a) DIRECTOR: Nurse Heissel, why don't you step out?

13b) IGAZGATÓ: Heissel nővér, miért nem vonul vissza? (DH 117: 37.50)

A forrás- és a célnyelvi proposíció ugyanazon személy ugyanazon cselekvésére utal. Az illokúciós lényeg tekintetében a forrásnyelvben egyértelműen direktív beszédaktus hangzik el: a beszélő bizonyos cselekvés elvégzésére szólítja fel a hallgatót. Feltételezhető, hogy a célnyelvi megnyilatkozás legvalószínűbb értelmezése is ugyanez, de meg kell jegyeznünk, hogy ez a forma a célnyelvben nem áll messze a direktív funkció nélküli kifejtendő kérdéstől³ sem. Az illokúciós erő tekintetében szintén eltéréseket tapasztalhatunk. A forrásnyelvi megnyilatkozás az utasítás aktusát fejezi ki,

² Nehéz megítélni, hogy a fordító választása mennyire tudatos. Lehet, hogy csupán tükörfordításról van szó. Ettől függetlenül pragmatikai hatásában a forrásnyelvi normákhoz közelít.

³ Searle (1979) a kérdéseket is direktív beszédaktusként tartja nyilván. Jelen elemzés céljaira különbséget teszek a direktív funkció nélküli (pl. *What happened? – Mi történt?*) és a direktív funkcióval párosuló információkérés között (*Can you tell me what happened? – Elmondaná, mi történt?*). Az előbbi kérdésnek, míg az utóbbit utasításnak vagy kérésnek tekintem.

ugyanis a nővérnek nincs választási lehetősége, hogy az igazgató által kért cselekvést végrehajtsa-e, vagy sem. Az indirekt szerkezet az előző példához hasonlóan csupán udvariassági célokat szolgál. Feltételezem, hogy a forrásnyelvi pragmalingvisztikai eszköz tükröfordítása a magyar nyelvben nem ugyanazt a beszédaktust fejezi ki, így a forrásnyelvi udvarias utasításból tétova célnyelvi javaslat vagy esetleg kérdés válhat. A diskurzushangvétel interperszonális komponense aszimmetrikus hatalmi viszonyokra és nagy társadalmi távolságra utal. A megnyilatkozások direktségi szintje nem változik a fordítás során.

A diskurzusmód dimenziójában azt tapasztaljuk, hogy az illokúciós szekvencia koherenciája nem a verbális elemeknek, hanem a nonverbális képi világnak köszönhető. A beszélő megnyilatkozása a hallgató nem verbális reakcióját váltja ki: a nővér távozik a szobából. A képi világ alapján a nézők helyesen értelmezhetik az elhangzott beszédaktus makrotípusát, tehát azt, hogy direktív beszédaktusról van szó, hiszen látják, hogy a nővér engedelmeskedik.

Össességében a diskurzusmezőről elmondhatjuk, hogy a forrás- és a célnyelvi megnyilatkozás csak az illokúciós lényeg vonatkozásában nevezhető ekvivalensnek. Az illokúciós erő utasításból javaslatba vált át. A diskurzushangvétel dimenziójában a direktségi szint megtartása a célnyelvi kultúrában feltehetően nem alkalmas a szereplők közötti hatalmi viszonyok és a szűkebb értelemben vett beszélői szándék kifejezésére. Ez az oka annak, hogy az elhangzott beszédaktus a néző utasítás helyett javaslatnak érezheti, és ez idegenszerű a situáció kontextusában, annak ellenére is, hogy a jelenet képi világa bizonyos mértékben fenntartja a koherenciát. Másképpen megfogalmazva: különbség lehet a forrásnyelvi és a célnyelvi inferencia között, vagyis a célnyelvi néző számára megváltozhat a beszédaktus típusa. A fentiek fényében megállapíthatjuk, hogy a fordító a forrásnyelvi beszédaktust a forrásnyelvre jellemző célnyelvi szerkezettel próbálta hozzáférhetővé tenni a néző számára. Bizonyos okokból nem tartotta szükségesnek a kulturális szűrő alkalmazását, így a nyílt fordítás egyik megjelenési formájával állunk szemben.

A filmelmélet a kommunikáció két szintjét különbözteti meg. A diegetikus kommunikáció a szereplők egymás közötti interakciójára utal, míg az extradiegetikus kommunikáció azokat az információkat jelenti, amelyeket a szereplők az interakcióik során a közönség felé közvetítenek (l. Baumgarten 2005: 89–90). A direktív beszédaktusok esetében a kommunikáció diegetikus szintje arra utal, hogy például egy kérés kimondásával az egyik szereplő valamilyen cselekvést vár el a másiktól, míg a kommunikáció extradiegetikus szintjén csupán azt az információt közvetíti, hogy kérés hangzott el (vö. Clark–Carson 1992: 205). A megkülönböztetés a fordítás szempontjából is lényeges, ugyanis a fordítónak ügyelnie kell arra, hogy a kommunikáció egyik szintje se sérüljön. Ha például az egyik szereplő valamire utasítja a másikat, akkor a célnyelvi megnyilatkozással a közönség felé azt az információt kell közvetítenie, hogy az utasítás beszédaktusa hangzott el.

A fentiekben elemzett *Jó napot, Mr Wilson!* megnyilatkozással a fordító a nyílt fordítás stratégiájával a célnyelvi megnyilatkozást a forrásnyelvi kommunikációs normákhoz igazította. A megnyilatkozás idegenszerűsége nem befolyásolja az extradiegetikus kommunikációt, hiszen a közönség soraiból mindenki rendelkezik azzal a kulturális tudással, hogy a *Jó napot, Mr Wilson!* csakis a köszönés beszédaktusával azonosítható. Ebben az esetben a fordító nemcsak hogy helyes információt adott az elhangzott beszédaktus típusáról, hanem azt a plusz kulturális információt is közvetítette, hogy Amerikában a gyerekek ezzel a formulával köszönhetik a felnőtteket. Tehát a felnőtt-gyermek viszony a célnyelvi kultúrában, legalábbis az üdvözlés tekintetében kevésbé aszimmetrikus. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a nyílt fordításban tükröződő idegenszerűség motivált, mert a közönség kulturális tudását gazdagítja.

A konvencionálisan indirekt beszédaktusok esetében a nyílt fordítás alkalmazása sokkal összetettebb problémát jelent, hiszen a befogadó nem biztos, hogy rendelkezik azzal a forrásnyelvi kulturális tudással, amely alapján a célnyelvi eszközökkel kifejezett beszédaktust értelmezni tudja. Valószínűleg ez vezérelhette a 11. példa fordítóját, amikor a rejtett fordítást alkalmazta az angol *Why don't you do X? (Miért nem teszed meg X-et?)* javaslattevő formában megjelenő utasítás ese-

tében. A kulturális szűrő beiktatásával a jóval direktebb felszólító módra váltott át, ezzel a megnyilatkozást a könnyebben értelmezhető célnyelvi normához igazította. A célközönség vélhetően nem rendelkezik azzal a kulturális tudással, amely alapján azonosítani tudta volna, hogy a forrásnyelvi pragmatikavisztikai eszköz azonos célnyelvi formában pontosan melyik beszédaktusnak felel meg, tehát a forrásnyelvi norma követése miatt sérült volna az extradiegetikus kommunikáció.

A tanár és a tanuló interakciója ismét a nyílt fordítást példázza (12. példa). Mivel az előkészítő forma (*Can/Could you do X? – Megtennéd X-et?*) különösebb erőfeszítés nélkül mindkét nyelvben értelmezhető, mint az utasítás beszédaktusának udvarias formája, ezért a fordító a forrásnyelvi konvenciót követte. Így annak ellenére, hogy a megnyilatkozás talán túlságosan is udvariasnak hathat, az extradiegetikus kommunikáció nem sérül. A fordító amellett hogy sikeresen közvetítette a beszédaktus típusát, még további információval is gazdagította a néző kulturális tudását az amerikai középiskolákra jellemző tanár-diák interperszonális kapcsolat tekintetében.

Az utolsó példánkban, az igazgató-nővér között zajló interakcióban azonban némileg sérül az extradiegetikus kommunikáció, ugyanis nem biztos, hogy a néző rendelkezik azzal a kulturális tudással, amelynek segítségével utasításként tudja értelmezni a javaslattevő formával (*Why don't you do X? – Miért nem teszed meg X-et?*) kifejezett beszédaktust. A kommunikáció diegetikus szintjén megjelenő utasításból extradiegetikus szinten javaslat vagy direktív funkció nélküli kérdés lesz. A situáció kontextusában a megnyilatkozás idegenszerű, értelmezése indokolatlanul nagy kognitív terhet ró a befogadóra, ugyanakkor kulturális tudását nem gazdagítja.

6. A pragmatikai ekvivalencia

Az ekvivalencia a fordítástudomány egyik központi és egyben legvitatottabb fogalma. Áltanosságban definiálva „a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg egyenértékűségére” utal (Klaudy 1999: 87). Catford megfogalmazásában „a fordítás gyakorlatának központi problémája a célnyelvi ekvivalens megtalálása. Éppen ezért a fordításelmélet központi feladata a fordítási ekvivalencia természetének és megvalósulási feltételeinek definiálása” (1965: 21). Snell-Hornby vitatja az ekvivalencia fogalmának hasznosságát, mert a nyelvek közötti szimmetria hamis látszatát kelti (1988/1995). House cáfolva Snell-Hornby érvelését arra mutat rá, hogy az ekvivalenciát nem szabad azonosságként értelmezni. Albrecht nyomán az ekvivalenciát az invarianciával köti össze. Az invariancia fogalma arra utal, amiben a forrás- és a célnyelvi szöveg megegyezik. Ez soha nem lehet abszolút, mindig az egyedi fordítási feladat céljától függ, amely szövegenként változik. Az ekvivalens fordítás az invariancia követelményének kell, hogy megfeleljen, tehát éppen ezért az ekvivalencia csakis relatív lehet (1997: 25–6).

A fordítástudomány deskriptív paradigmáján belül vizsgálódva azt a kérdést kell feltennünk, vajon a fordítók mit tekintenek a fordítás invariánsának, amely megteremti a forrásnyelvi és a célnyelvi beszédaktusok közötti ekvivalenciát. A fordító tevékenysége nem az absztrakt nyelvi rendszerrel, hanem a nyelvhasználattal van összefüggésben. Ez annyit jelent, hogy munkája során nem mondatokat, hanem megnyilatkozásokat fordít, amelyek mögött bizonyos beszélői szándékok húzódnak. A megnyilatkozások kontextusban való használatával és értelmezésével, a mögöttes beszélői szándékokkal a pragmatika tudománya foglalkozik (Baker 1992: 217). Már a korai beszédaktuselmélet is különbséget tett a szemantikai és a pragmatikai jelentés között. Austin (1962) rendszerében a lokúciós aktus a megnyilatkozás referenciális, azaz szemantikai jelentésére utal, az illokúciós aktus pedig a beszélői szándékra, vagyis a jelentés pragmatikai aspektusára. A fordító feladata abban áll, hogy a kultúra és a situáció kontextusában feltárja a lokúciós jelentés mögött meghúzódó illokúciót, vagyis a beszélői szándékot. A pragmatikai jelentés átültetése bizonyos esetekben fontosabb a szemantikai (denotatív, referenciális) jelentés megőrzésénél. Előfordul, hogy a megnyilatkozás szemantikai tartalmát fel kell áldozni a szerzői szándék oltárán. Ennek tipikus példája

a viccek fordítása, amikor a megfelelő hatás érdekében szükség lehet arra, hogy a fordító egy új szöveget, esetleg egy új viccet alkosson a célnyelven (Hickey 1998: 230). Klaudy (1999: 96) példája, amelyet J. Heller *A 22-es csapdája* című könyvéből, illetve annak magyar fordításából vett szintén azt bizonyítja, hogy a megnyilatkozás szemantikai tartalma megváltozhat:

14a) They will have to try like hell to catch me this time...

They will try like hell.

14b) Most aztán felkőthetik a gatyájukat, ha meg akarnak találni.

Fel fogják kötni a gatyájukat.

A szöveg előtti drámai helyzetben a főhős szándéka annak kifejezése, hogy nem lesz könnyű őt elfogni, mire a társa arra figyelmezteti, hogy jól teszi, ha óvatos marad. Az eltérő szemantikai tartalom ellenére a forrásnyelvi és a célnyelvi beszédaktusok ekvivalensek az illokúciós jelentés szintjén. A fordító a pragmatikai ekvivalencia megteremtésére törekedve a beszélői szándékot tekintette a fordítás invariánsának.

Emery megközelítésében a fordítás folyamatának pragmatikai definíciója a következőképpen hangzik: „a fordítás a forrásnyelvi szöveg pragmatikai jelentésének átültetése a célnyelvre összhangban a célnyelvre jellemző normákkal” (2004: 146). Az általa létrehozott pragmatikai modell első lépésében a fordító háttértudása alapján értelmezi a forrásnyelvi kódot. Feltárja a szöveg referenciális/expresszív jelentését, a társalgási és a konvencionális implikaturákat, majd a második lépésben, követve a forrásnyelvi normát, létrehozza a célnyelvi szöveget (2004: 153). House funkcionális-pragmatikai modellje ettől annyiban tér el, hogy a célnyelvi norma követése mellett a szerző elképzelhetőnek tartja a forrásnyelvi norma követését is, amelynek eredményeképpen másodrendű funkcionális ekvivalencia jön létre (1997: 112).

A konvencionálisan indirekt beszédaktusok fordítása során az ekvivalencia a vizsgált példák és modellek (House 1997; Emery 2004) alapján a következőképpen valósul meg:

1. A fordító a forrásnyelvi szituáció és kultúra kontextusában kulturális tudása és a forrásnyelvi kód ismerete alapján értelmezi a forrásnyelvi megnyilatkozást. Ez érinti a propozíciót és a társalgási implikaturából fakadó illokúciós lényegét és illokúciós erőt.
2. A fordító létrehozza az illokúciós szekvenciába koherensen illeszkedő célnyelvi megnyilatkozást.

A pragmatikai ekvivalencia megteremtésében két stratégia közül választhat. A rejtett fordítással a célnyelvi normákhoz igazítja a szöveget, nyílt fordítással pedig a forrásnyelvi normákat tartja szem előtt. Teljes értékű pragmatikai ekvivalencia rejtett fordítással érhető el, míg a nyílt fordítás „másodrendű pragmatikai ekvivalenciát” (House 1997: 112) hoz létre. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a forrásnyelvi kommunikációs konvenciók hatására a célnyelvi szövegben némi idegenszerűség érződhet, amelyet pragmatikai transzfernek is nevezhetünk. Ennek két típusát különböztetem meg. A pozitív pragmatikai transzfer során a fordító gazdagítja a közönség forrásnyelvi kultúráról alkotott képét. A forrásnyelvi kommunikációs konvenciók célnyelvi megjelenítésével nemcsak a beszélői szándékról, hanem arról is információt ad, hogy az adott beszédaktus hogyan valósul meg a forrásnyelvi kultúrában. Ez csak akkor lehetséges, ha az adott pragmatikusviszítikai forma mindkét nyelvben alkalmas ugyanazon beszélői szándék kifejezésére. A köztük lévő különbség annyi, hogy használatuk eltérő szerepkapcsolatokra jellemző. A magyar kommunikációs normákra például nem jellemző a *Jó napot, Mr Wilson!* köszönési forma a gyermek és a felnőtt közötti interakcióban. A negatív pragmatikai transzfer szintén arra utal, hogy bizonyos forrásnyelvi konvenciók jelennek meg a célnyelvi szövegben azzal a különbséggel, hogy ezek a nyelvi formák semmilyen plusz információval nem szolgálhatnak a forrásnyelvi kommunikációs szokásokról, ugyanis a két nyelvi kultúrában eltérő

beszélői szándékokat fejeznek ki. Használatukkal megváltozik a beszédaktus illokúciós ereje, értelmezésük indokolatlanul nagy kognitív terhet ró a befogadóra (13. példa).

A negatív pragmatikai transzfer a leíró fordítástudomány paradigmájában mint jelenséget vizsgáljuk. A fordítás a nyelvi kontaktus egyik formája, amelynek hatására a célnyelv dinamikusan változik. Ha a fordítók bizonyos forrásnyelvi eszközöket gyakran használnak a célnyelvben, akkor azok előbb-utóbb ismertté, elfogadottá válnak a célnyelvi közönség számára. Végso stádiumban a forrásnyelvi eszköz már előfordulhat nem fordítás eredményeképpen keletkezett autentikus célnyelvi szövegekben is, esetleg normává is válhat (Koller 2001). Ilyen például az angol *vow* indulatszó vagy pedig a *Legyen szép napod!* formula a magyar nyelvben, amelyek feltehetőleg angol–magyar fordítás hatására jelennek meg egyre gyakrabban az egynyelvű kommunikációban is. Míg a nyelvvédők ezt rossz szemmel nézik, addig a leíró nyelvtudomány, így a fordítástudomány is a jelenséget értékítélet nélkül vizsgálja.

Összegezőképpen elmondható, hogy a konvencionálisan indirekt beszédaktusok fordításának invariánsa a propozíciós tartalom kondíciója tükrében vizsgált propozíció (ugyanazok a személyek, ugyanazokat a cselekvéseket végezzék), valamint a beszélői szándék, amely az illokúciós lényegét és az illokúciós erőt foglalja magában. A pragmatikai ekvivalencia a propozíció, az illokúciós lényeg és az illokúciós erő átültetésével jön létre, mégpedig úgy, hogy a célnyelvi beszédaktus a forrásnyelvihez hasonlóan, koherensen illeszkedjen az illokúciós szekvenciába. A diskurzushangvétel keretében vizsgált direktségi szintek (indirekt/direkt beszédaktus) dinamikusan változhatnak a célnyelvi normák hatására. A fordító alkalmazhatja a fentiekben ismertetett nyílt és rejtett fordítási stratégiákat. A pragmatikai ekvivalencia megteremtése érdekében bizonyos esetekben a szemantikai tartalom megváltozhat. Ennek indokoltsága minden egyedi esetben külön vizsgálandó.

7. Konklúzió

Tanulmányomban House (1997) fordításértékelési modellje alapján egy olyan szempontrendszer kialakítására tettem kísérletet, amelynek segítségével feltárható a konvencionálisan indirekt beszédaktusok közötti ekvivalencia természete. Az adaptált modell célja kettős: egyfelől felvázolja azokat a fő szempontokat, amelyek alapján a fordított beszédaktusok elemezhetővé válnak a diskurzuszmező, diskurzushangvétel és diskurzusmód kategóriáiban, másfelől lehetővé teszi, hogy kiszűrjünk azokat a fordításokat, amelyek nem tekinthetők ekvivalensnek, így nem is képezhetik a fordítástudományi kutatások tárgyát (vö. Klauudy 1999: 102). Az adaptált modell különösen alkalmas a konvencionálisan indirekt beszédaktusok fordításakor gyakran tapasztalt indirekt/direkt elmozdulások feltárására (pl. *Megtennéd X-et? / Tedd meg X-et!*), amely fontos új kutatási terület lehet a kultúraközi pragmatika és a fordítástudomány metszéspontjában, valamint rugalmasan módosítható és alkalmazható más beszédaktusok fordításának elemzésére is.

SZAKIRODALOM

- Austin, J. L. 1962. *How to do Things with Words*. Oxford: Clarendon. [Magyarul: *Tetten ért szavak*. 1990. Budapest, Akadémiai Kiadó].
- Baker, M. 1992. *In Other Words. A Coursebook on Translation*. London/New York, Routledge.
- Baumgarten, N. 2005. *The Secret Agent: Film Dubbing and the Influence of the English Language on German Communicative Preferences. Towards a Model for the Analysis of Language Use in the Visual Media*. Nem publikált PhD-disszertáció. Hamburg Egyetem.
- Blum-Kulka, S. – House, J. – Kasper, G. (eds.) 1989. *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood, New Jersey, Ablex Publishing.

- Blum-Kulka, S. – House, J. 1989. Cross-Cultural and Situational Variation in Requesting Behaviour. In: Blum-Kulka, S. – House, J. – Kasper, G. (eds.): *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood, New Jersey, Ablex Publishing, 123–54.
- Blum-Kulka, S. 1989. Playing it Safe: The role of conventionality in indirectness. In: Blum-Kulka, S. – House, J. – Kasper, G. (eds.): *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood, New Jersey, Ablex Publishing, 37–70.
- Catford, J. C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. London, Oxford University Press.
- Clark, H. H., Carlson, T. B. 1992. Hearers and Speech Acts. In: Clark, H. (ed.): *Arenas of Language Use*. Chicago, The University of Chicago Press, 205–47.
- Coulthard, M. 1977. *An Introduction to Discourse Analysis*. London/New York, Longman.
- Crystal, D. – Davy, D. 1969. *Investigating English Style*. London, Longman.
- Emery, P. G. 2004. Translation, Equivalence and Fidelity: A Pragmatic Approach. *Babel* Vol. 50/2: 143–67.
- Fawcett, P. 1997. *Translation and Language*. Manchester, UK/Northampton, MA, St. Jerome Publishing.
- Firth, J. R. 1959. *Papers in Linguistics 1934–1951*. London, Oxford University Press.
- Halliday, M. A. K. 1973. *Explorations in the Functions of Language*. London, Arnold.
- Halliday, M. A. K. 1978. *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London, Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K. 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. London, Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K. – Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London/New York, Longman.
- Halliday, M. A. K. – Hasan, R. 1989. *Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social Semiotic Perspective*. Oxford, Oxford University Press.
- Halliday, M. A. K. – McIntosh, A. – Strevens, P. 1964. *The Linguistics Sciences of Language Teaching*. London, Longman.
- Hatim, B. – Mason, I. 1990. *Discourse and the Translator*. London, Longman.
- Hickey, L. 1998. Perlocutionary Equivalence: Marking, Exegesis and Recontextualisation. In: Hickey, L. (ed.): *The Pragmatics of Translation*. Clevedon, Multilingual Matters, 217–32.
- Horváth P. I. (előadás) 2010. A fordítói hiba. Elhangzott: *Magyar Fordítók és Tolmácsok Napja*. Fordítástudomány 2010. XII. Tudományos Konferencia. Budapest. ELTE. 2010.03.25.
- House, J. 1977/1981. *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen, Günter Narr Verlag.
- House, J. 1989. Politeness in English and German. In: Blum-Kulka, S., et al. (eds.): 96–122.
- House, J. 1997. *Translation Quality Assessment*. Tübingen, Günter Narr Verlag.
- House, J. 2001. Translation Quality Assessment: Linguistic Description versus Social Evaluation. *Meta* 46/2: 243–57.
- House, J. 2006. Text and Context in Translation. *Journal of Pragmatics* 38/3: 338–58.
- Hymes, D. 1968. The Ethnography of Speaking. In: Fishman, J. A. (ed.): *Readings in the Sociology of Language*. The Hague, Mouton, 99–138.
- Klaudy Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest, Scholastica.
- Koller, W. 2001. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Wiebelsheim, Quelle & Mayer.
- Leech, G. 1981. *Semantics: The Study of Meaning*. Harmondsworth, Penguin Books.
- Malinowski, B. 1923. The Problem of Meaning in Primitive Languages. In: Ogden, C. K. – Richards, I. A. (eds.): *The Meaning of Meaning*. New York, Harcour, Brace and World, 296–336.
- Newmark, P. 1981. *Approaches to Translation*. Oxford, Pergamon.
- Nida, E. 1964. *Toward a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden, Brill.
- Nida, E. Taber, C. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden, Brill.
- Nord, C. 1991. *Text Analysis in Translation. Theory, Methodology and Didactic Applications of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Amsterdam, Rodopi.
- Polcz Károly 2008. Az angol javaslattevő forma által megjelenített diskurzusaktusok a filmszövegek fordításában. *Fordítástudomány* X/2: 5–21.
- Polcz Károly 2010. Az angol diskurzusaktusok direktségi szintjének változása a magyarra fordított filmszövegekben. In: Zimányi, Á (szerk.), *MANYE XIX: A tudomány nyelve – a nyelv tudománya*. Székesfehérvár/Eger, Esterházy Károly Főiskola, 182–98.
- Searle, J. R. 1969. *Speech Acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Searle, J. R. 1979. *Expression and Meaning*. Cambridge, Cambridge University Press.

- Snell-Hornby, M. 2006. *The Turns of Translation Studies*. Amsterdam, John Benjamins.
- Snell-Hornby, M. 1988/1995. *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Stenström, A. B. 1994. *An Introduction to Spoken Interaction*. London/New York, London.
- Szili Katalin 2004. *Tetté vált szavak*. Budapest, Tinta.

FORRÁSOK

- Crime Scene Investigation: CSI*. 1. évad. 2000. CBS Paramount Productions (Magyar szöveg: Gila Zsuzsa) [CSI]
- Desperate Housewives*. 1. évad. 2004. Buena Vista Home Entertainment, Inc., Touchstone Television. (Magyar szöveg: Simon Nóra) [DH]
- Gilmore Girls*. 1. évad. 2000. Warner Brothers. (Magyar szöveg: Galadics Anna) [GG]
- Gilmore Girls*. 3. évad. 2003. Warner Brothers. (Magyar szöveg: Várkonyi Zoltán) [GG]

Polcz Károly
főiskolai adjunktus
Budapesti Gazdasági Főiskola
Külkereskedelmi Kar
Angol tanszéki osztály

SUMMARY

Polcz, Károly

Pragmatic equivalence in the translation of speech acts

The translation of culture specific speech acts such as greetings, requests, offers, etc. poses a challenge for the translator, as she has to decide what translation strategy to apply, whether she should follow the source or the target language norm. The objective of the paper is to propose an adapted version of House's (1997) translation quality assessment model by means of which the nature of pragmatic equivalence in the translation of speech acts can be explored. The adapted model is based on a database of 900 English speech acts and their Hungarian translations taken from American serials and film series. The database is restricted to conventionally indirect, directive and commissive speech acts; however, it is believed that the proposed model can be flexibly adapted and applied to explore pragmatic equivalence in the translation of other speech acts as well.

Keywords: pragmatics, speech acts, translation studies, pragmatic equivalence